

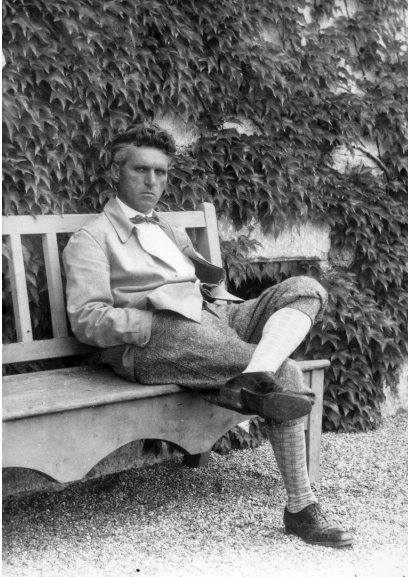


## „FUTÓHOMOK ÖNTÖTTE EL PEST MŰVÉSZETÉT”

NÉHÁNY SZERKESZTŐI MEGJEGYZÉS AZ „IDEGENBEN” CÍMŰ ÖSSZEÁLLÍTÁS ELÉ

Az *Enigma* jelen számában, mintegy a Horthy-éra művészettörténezeivel és művészeivel foglalkozó összeállításaink (no. 59., 60.) ellenpólusa- és kiegészítésképpen olyan dokumentumokat adunk közre, melyek a magyar kultúra „aranykorát” lezáró Tanácsköztársaság után külföldre emigrált művészek (Kernstok Károly, Ferenczy Béni) és a Michelangelo-kutatásai révén világhírűvé vált, Bécsben Max Dvořák, Hamburgban és Princetonban pedig Erwin Panofsky mellett dolgozó művészettörténész, Tolnay Károly életútjának jobb megismeréséhez szolgálnak újabb adalékokkal.

Kernstok Károly festőművészt, a Nyolcak művészcsoport doyenjét, 1919. január 31-én Kunfi Zsigmond közoktatásügyi miniszter kinevezte képzőművészeti kormánybiztosnak. 1919. február 23-án a Polgári Radikális Párt Esztergom vármegyei elnökévé választották. A Tanácsköztársaság idején eltávolodott a diktatórikusnak ítélt politikától, Jászi Oszkár barátjaként és szabadkőművesként is hű maradt ahhoz a polgári radikális értékrendhez, melyet a Nyolcak művészcsoport fellépése idején képviselt. 1919. áprilisában Nyergesújfalun a községi direktórium tagja lett. 1919. március 21. után Lukács György egy Nyergesújfalun felállítandó szabadiskola vezetésével bízta meg, amihez anyagi támogatást is kapott. 1919. augusztus 2-án letartóztatták, lakását feldúlták, Esztergomba vitték és bántalmazták, majd a kőbányai gyűjtőfogházba került. Márffy Ödön és a Fészek Klub neves tagjainak közbenjárására, Polányi Károly művészetbarát ügyész segítségével kiszabadul. Az iskolát felszámolták. 1919. augusztusában Pekár Gyula miniszter javaslatára feleségével együtt megfigyelés alatt tartja a rendőrség, mert a vád szerint „Kun Béla feleségét rejtegette”. Habár Berény Róbert és Pór Bertalan mozgósító plakátjait leszámítva a Nyolcakat akkoriban művészi aktivitás kevéssé jellemezte, a szervezkedésekben való szerepvállalásuk miatt „a Tanácsköztársaság hamarosan bekövetkező bukása és a megtorlás [...] lehetetlen helyzetbe hozta szinte mindannyiukat. Pór és Tihanyi emigrálni kényszerült, Kernstok Károlyt és Berény Róbertet letartóztatták. Czigányt és Márffyt a Magyar Képzőművészek Egyesülete kizárta a tagjai sorából, azaz lényegében eltiltották őket a kiállítástól. Érdekes módon azonban éppen Márffy volt az, aki – jóllehet maga is „kommunizánus” számított – hatékonyan fel tudott lépni Kernstok és Berény érdekében. Később több ízben is elmesélte a történetet, 1951-ben a következőképpen: „Kernstok összeköttetésben állt Kun Bélával, Szamuelyvel és több vezető elvtárral. Kun Béla



**Márfy Ödön.**

**Felvétel Horváth Béla hagyatékából,  
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet,  
Adattár. Ltsz.: MDK-C-I-217.**

fogházba mentem ki. Átadtam az írást a fogház igazgatójának, aki hívatta Kernstokot, aki igen bizarr látványt nyújtott és élénk derűtséget keltett külsejével. Egy kopott és kurta rabruha volt rajta, amely fél-lábszárig és könyékig ért. De annál nagyobb volt az öröme, amikor megtudta, hogy miért jöttem. A fogház igazgatója tudtára adta, hogy felöltözhetsz és távozhat. A távozás közben beszélgettünk, hogy miért is került oda és én azt tanácsoltam, hogy minél előbb hagyja el az országot. Így került a berlini emigrációba.

A másik eset Berény Róberttel történt. Tudvalévő, hogy ő rajzolta a »Be a vörösbe« c. plakátot, a Vöröshadseregbe való toborzás idején. Ezért letartóztatták, de én még nem tudtam a dologról. Abban az időben az akkor még kültelken lévő Dráva utcában laktam, és a közbiztonság nem volt a legjobb, ezért elhatároztam, hogy fegyverviselési engedélyt kérek a rendőrségtől. A Főkapitányságon a II. emeletre kellett mennem, véletlenül lenéztem az udvarra, ami komor látványt nyújtott. Vagy száz-százhusz ember, köztük kaftános alakok álldogáltak hallgatagon egy fegyveres rendőr kíséretében. Egy percig nézegettem a szerencsétleneket, amikor észrevettem, hogy egy csoport közepén Berény mereven rámnéz, mintha szuggerálna, hogy észrevegyem. Mikor látta, hogy észrevettem, már a mutató ujjával maga felé mutatott. Szólni az őr miatt nem mert, én megértettem, hogy mit akar és gondolkodtam, hogyan tudnék segíteni rajta. A rendőrkapitányt, aki a fegyverviselési engedélyeket adta, Kéry Károlynak hívták, joviális, jóindulatú embernek látszott és mikor az iga-

felesége a nyergesi kertés házban töltötte a nyarat. A falu reakciós emberei és ellen-ségei ezt tudták, s a fehérterror idején ezt a tényt ellene fordították. Feljelentették, és Kernstok a gyűjtőfogházba került. Ezt Majláth Gézától tudtam meg, aki a kom-mün alatt Esztergom-megye főispánja volt és Kernstokkal baráti viszonyban állt. Majláthtal együtt eszeltük ki, hogy miként lehetne Kernstok kiszabadítása ér-dekében valamit tenni. Én abban az időben a Művészek Clubjában, a Fészek-ben töltöttem estéimet. Valahogy meg-tudtam, hogy a büntető bíróság ügyésze, akit Polányinak hívtak (nem rokona a Galilei kör Polányijának) ott szokott a Fészek klubban kártyázni. Megtaláltam és több művészársammal kértük, hogy tegyen valamit Kernstok szabadon bo-csátása érdekében. Azt válaszolta, hogy másnap keressem fel irodájában. Ez meg-történt, és a kezembe adott egy végzést, amellyel nyomban a kőbányai gyűjtő-

zolványomat átadta, hirtelen elhatároztam, hogy Berény érdekében nála is próbálkozom. Elmondtam, hogy tudomásom van arról, hogy egy barátomat és kollégámat letartóztatták és itt tartják őrizetben. Meg vagyok győződve arról – mondtam – hogy semmi bűne nincs és letartóztatása csak tévedésből történhetett. Megkérdezte a nevét és váratlanul, a legnagyobb könnyedséggel, anélkül, hogy tovább kérdezősködött volna, elővett egy nyomtatványt és kitöltötte, majd átadta nekem azzal, hogy vigyem le az őrszoba parancsnokának. Az írás Berény szabadon bocsátását tartalmazta. Néhány perc múlva együtt elhagytuk a főkapitányság épületét. Berény a nyakamba borult és úgy köszönte meg és hálálkodott a kiszabadításáért. Ugyanazt a tanácsot adtam, mint Kernstoknak és másnap már Berlinbe utazott, ahol Kernstokkal együtt töltötték az emigráció idejét.<sup>1</sup> A Márffy által elmondottak hitelességét Pór Bertalan és Berény Róbert is megerősíti. Márffy sikeres közbenjárásai azt mutatják, hogy bár »üldözöttnek« számított a Kommün bukása után, újfent csak jól tudta hasznosítani már meglévő kapcsolatrendszerét, másfelől fellépése is elég magabiztos volt ahhoz, hogy cselekedjék. Igaz, nem sok mindent lehetett a terhére róni. Politikai funkciót nem vállalt, mint Kernstok, Pór vagy Berény, agitatív plakátokat sem készített. Egyetlen bűne a balatonfüredi művésztelep szervezése volt.<sup>2</sup>

Kernstok 1919 őszén Münchenen át Berlinbe távozott. 1920. január 28-án Bog-nár Lajos férfisزابó is feljelentést tett ellene, illetve felesége ellen, hogy ez utóbbi „mindent el akar adni” és férje után menni.

Ferenczy Béni a Tanácsköztársaság idején a Művészeti Direktórium tagjaként tanári állást kapott az Iparművészeti Iskolában. A kommün bukása után ikerhúgával, Ferenczy Noémivel együtt a fehérterror alatt olyan üldözötteket bújtattak Lendvai utcai pinceműtermükben, mint Pogány Kálmán vagy Sinkó Ervin.<sup>3</sup> 1919 végén Noémivel édesanyjukhoz utaztak Nagybányára. Együtt vettek részt az 1920. októberi romániai általános munkássztrájk megszervezésében, ezért Béni előbb Pozsonyba, majd Bécsbe emigrált.

A Vasárnapi körhöz tartozó Tolnay Károly azonban nem nevezhető a szó szoros értelmében emigránsnak, Fülep Lajos ifjú felfedezettje 1918-ban az érettségi letétele után megy Bécsbe tanulni.

A 2010-es év talán legjelentősebb művészeti eseménye a pécsi Janus Pannonius Múzeum új kiállítóterében, a Modern Magyar Képtárban megrendezett, a Nyolcak művészcsoport 1909 és 1912 közötti tevékenységét bemutató tárlat volt. A 2011. március 27-ig nyitva tartó, grandiózus és találását tekintve is impozáns kiállításon

<sup>1</sup> Márffy Ödön beszél kortársairól és a korról. Somogyi Árpád kikérdezése. 1951. április 18. 9–10. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Adattára, MDK-C-11-26. A történetet lényegében ugyanígy ld. még: Lengyel István: A forradalmi mozgalmaktól Berény Róbert és Kernstok Károly kiszabadításáig. *Élet és Irodalom*, 1959. október 23.

<sup>2</sup> Rockenbauer Zoltán: *Márffy. Életműkatalógus*. Budapest–Párizs, 2006. 79–80.

<sup>3</sup> „Budapest, a fehérterror idején. Ferenczy Béni és Noémi pincelakásában, ahol akkor rejtőzködtem”. Sinkó Ervin: *Egy regény regénye*. Újvidék, 1985. 275.

bemutatott közel 500 műtárgy nem kis hányada egy évszázad után most kerül csak újra nagyközönség elé.<sup>4</sup> Az összkép még a téma kutatóit is meglepte. A magyar Vadak periódusát követő alig három év alatt festészetünk olyan csúcspontra érkezett, amelyhez fogható kevés akad a magyar művészet történetében. Miközben – elsősorban a Nyolcak révén – megteremti a maga lokális értékeit, autonómiáját, teljes szinkronba kerül Európával is – a kulturális élet minden területére kiterjedő fellendülést az első világháború, majd a Horthy-éra jóvátehetetlenül megtöri, és a Tanácsköztársaság után emigrációba kényszerült nemzedék nem kis keserűséggel számol be az idegenben töltött évekről.

Talán a legszenvedélyesebb tudósítás Kernstok Károlytól, a Nyolcak vezéralakjától maradt ránk, aki 1926-os hazatelepüléséig Berlinből figyelni és a polgári értékrend és kultúra apokaliptikus pusztulásaként éli meg az eseményeket.

Emigrációban írt naplója a kiállítást megelőző kutatómunka során, Horváth Béla hagyatékából került elő és Barki Gergely kezdeményezésére, az Uniqua Biztosító példaértékű támogatásával a Magyar Tudományos Akadémia Kutatóintézetének Adattárában vált hozzáférhetővé a kutatók számára. Az anyagban megtalálható Kernstok könyvtárának egy része is, néhány könyvben Kernstok széljegyzeteivel, sőt rajzaival. Ajándékkönyvek is megmaradtak, például Szabó Ervin dedikált kötete 1911-ből, a Nyolcak fénykorából, amelyben szeretettel meg nem értéséről biztosítja a művészt, akit pedig a konzervatív kritika oldaláról is épp elég elutasítás fogadott: „Kernstok Károlynak egy öreg fiatal csodálatával, szeretetével és nemértésével. 1911 május 12.” Megalkuvást nem tűrő őszinteségről, indulatos, szókimondó természetéről árulkodnak Kernstok lapszéli megjegyzései is. Lesznai Anna, Jászi akkor válófélben lévő felesége, a Nyolcak „háziasszonya” „tisztelettel és barátsággal” dedikálta neki

<sup>4</sup> A Nyolcak „újrafelfedezését” számos kisebb kiállítás készítette elő. A teljesség igénye nélkül: 2008-ban Kernstok lovasait mutatta be Pápai Emese a győri Városi Művészeti Múzeumban, 2009-ben ugyanitt Orbán Dezsőnek rendeztek kiállítást, majd a Barki Gergely által koncipiált *Wanted – A Nyolcak lappangó művei* című vándorkiállítás vendégeskedett Győrben, 2010. szeptember 4. és 30-a között. De az első feccse kétségtelenül Kieselbach Tamás volt, aki 1999 novemberében a *Nyolcoknak és az aktivistáknak* rendezett kis kamaratárlatot, majd Virág Judithoz hasonlóan helyt adott 2010-ben a *Wanted-tárlatnak* is. Horváth Béla műgyűjteményét *Avantgárd a gangon* címmel szintén Kieselbach mutatta be 2006-ban, ez a kiállítás is megfordult Győrben, majd ez év decemberében Kovács Bernadett rendezett Nyergesújfalun konferenciát és emlékkiállítást a Kernstok-villa megmentéséért. Pernecky Géza 2005-ben Debrecenben a Medgyessy Ferenc emlékmúzeumban az Antal-Lusztig-gyűjteményből válogatott ki a *Nyolcához és azaktivistához* kötődő anyagot. A *Magyar Vadak* kiállítás Franciaországban turnézott, majd decemberben módosított formában megérkezett Brüsszelbe (kurátor Barki Gergely és Rockenbauer Zoltán). Idehaza Márffy-nak örülhettek a művészetbarátok, a több Rockenbauer jegyezte kiállítás és rendezvény közül most itt a KOGART 2010. áprilisi *Szín, fény, ragyogás. Márffy Ödön gyűjteményes kiállítása* címűt emeljük ki. A Horváth Béla-hagyaték a Nyolcakkal kapcsolatos legfontosabb darabjait pedig 2009 júniusában a Sümegi Városi Múzeum Kernstok-grafikáival együtt tekinthették meg az érdeklődők a Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjteményében. Rendezte: Barki Gergely és Markója Csilla.

*Eltévedt litániák* című verseskötetét, Kernstok mégis a következő, féltékenységtől sem mentes, keserű megjegyzést fűzte hozzá: „Kár, hogy okos és kedves asszonyok verseket írnak, ezek a versek gonoszak és árulók, elárulják, hogy nem okosak, hogy belső énjük nagy zavarban van s hogy azt amit úgyszólván tudunk, a legfontosabb nekők az a félóra, amelyben a fajta anyáivá avatódhatnak. Furcsa asszony Máli asszony / Egyszer értett meg egy embert / azt is megcsalta jött menttel / nem hiszem, hogy Adyt látta, engem sem, / Orbán Dezső, Balázs Béla (meg valaki) / volt a barátja.” A bejegyzés arról árulkodik, hogy az utak a Tanácsköztársaság idején másodszor is elváltak. Az autonóm asszony, aki később zseniális regényével, a *Kezdetben volt a kerttel* hiteles krónikáját is nyújtja ennek az időszaknak,<sup>5</sup> a Nyolcak és a későbbi Vasárnapi Kör, azaz Lukácsék útitársaként a válás idején barátai között is ütközőzónába került. Kernstok Jászhoz maradt hű, de a válás őt is megviselte. Ez a fajta heves, de nem kimondottan az utókornak szánt, hanem inkább indulatait levezető kommentálás jellemzi Berlinben írt feljegyzéseit is.

A kéziratos napló összefüzetlen, A4-es lapokból áll, melyek közül sok hiányzik, néhány pedig el van tépve, így a szövegrészek egymásutánja és keletkezésük ideje nem minden esetben deríthető ki. A szöveget ezért inkább a beszámozott lapok sorrendje alapján közöljük. A naplókat Kernstok 1922 és 1924 között Berlinben írta, de néhány bejegyzés Párizsban született. A feljegyzések 1922. október 4-ig tartó részét Horváth Béla 1961-ben publikálta a tulajdonában levő kézirat alapján. Feltételezése szerint Kernstok egy 1930-ban tartott előadásának volt a bevezető része.<sup>6</sup> Kernstok feljegyzéseiből Horváth Béla csak mondatokat, kisebb részeket idézett tanulmányai-ban, a kézirat lelőhelyét így adva meg: „Kernstok Károly naplójegyzetei (kézirat). H. F. K. gyűjteménye, Budapest”.<sup>7</sup> Hogy mikor került a Kernstok-hagyaték az ő tulajdonába, erre nincsenek adataink, egyelőre az is csak feltételezés, hogy a H. F. K. rövidítés feleségét, Horváthné Forgács Katalint takarja. Bodri Ferenc így írt a naplóról 1997-ben: „Gyanítom, hogy a sokak által emlegetett, sokhelyütt őrzött leveleinek közreadása, a Horváth Béla által részleteiben több ízben idézett, elzárt és talányos naplójegyzetei (H. F. K. gyűjteményében) még megjelent írásainál is bőségesebben gazdagítanák tájékozódásunk a festő gondolkodásának alakulásáról, berlini és a hazai mindennapok eseményeiről. A naplójegyzetekből eddig csak részleteket olvashattunk, döntő bizonyítékként, másokat korrigáló ítélezésként rendszerint. Őrzője hasonló gyengédséggel adagolja az említett gyűjtemény kézirataiból a festő előadásainak

<sup>5</sup> Lesznai Anna regényéről, a Nyolcakhoz és a Vasárnapi Körhöz fűződő kapcsolatáról ld. még az *Enigma* kétkötetes Lesznai-különszámát (no. 51., 52.).

<sup>6</sup> Ld. Horváth Béla: Kernstok Károly dokumentumok. *Művészettörténeti Tanulmányok. Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve*, 1959/1960. Budapest, 1961. 269., 272-273.

<sup>7</sup> Ld. pl.: Horváth Béla: Kernstok, a demokratikus forradalmár. *Esztergom Évlapjai*, 1960. 105-115.; Horváth Béla: Megjegyzések Dévényi Iván „Kernstok Károly életútja” című cikkéhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 10. 1961. 228-229.; Horváth Béla: Kernstok Károly 1873-1940. *Komárom-Esztergom megyei Múzeumok Közleményei*, 1. 1968. 437-466.

csupán általa ismert vázlatait. Szívesen olvasnánk mindezt összefüggő egészükben, akár a Kernstok-füzetek sorozatában az eddig ismerhetők után.”<sup>8</sup> Ha nem is a Kernstok-füzetek sorozatban,<sup>9</sup> de a naplók most végre napvilágot látnak, Kernstok az emigrációban írt leveleivel együtt. A naplók kiolvasása az eredeti kézirat alapján történt, annak ellenére, hogy Horváth Béla hagyatékában négyzethálós lapokra írva fennmaradt a szövegek átírása. Jelen kiolvasás ettől sok esetben eltér. Abban a néhány esetben, amikor az eredeti kézirat hiányzik, Horváth Béla kiolvasását közöljük.

A hagyatékban fellelhető egy dosszié, mely Ferenczy Béni Ferenczy Noéminek írt leveleit tartalmazza, Horváth Béla kiolvasásában. Nagy részük Béni plakettjeinek kivitelezésével és értékesítésével foglalkozik, de Noémi műhelygondjaiba is betekintést nyerhetünk. A levelekben gyakran említődik Wilde János művészettörténész is, akiről kevesebbet tudunk, mint amit nagyrészt idegenben befutott pályája sikerei alapján tudnunk illene. Szintúgy messze nem tudunk még eleget az „elveszett budapesti művészettörténeti iskola” másik prominenséről, Tolnay Károlyról, akinek Erwin Panofskyval való, kölcsönös elismerésen alapuló, de konfliktusoktól sem mentes viszonyáról vall jelen számban néhány kortárs dokumentum.

---

<sup>8</sup> *Kernstok Károly írásaiból. A kutató művészettől a Vallomásig 1911–1939.* Gyűjtötte és közreadja: Bodri Ferenc. Tatabánya, 1997. 151.

<sup>9</sup> Itt szeretnénk Virág Jenőnek, a Kernstok-füzetek szerkesztőjének megköszönni a szíves segítséget.

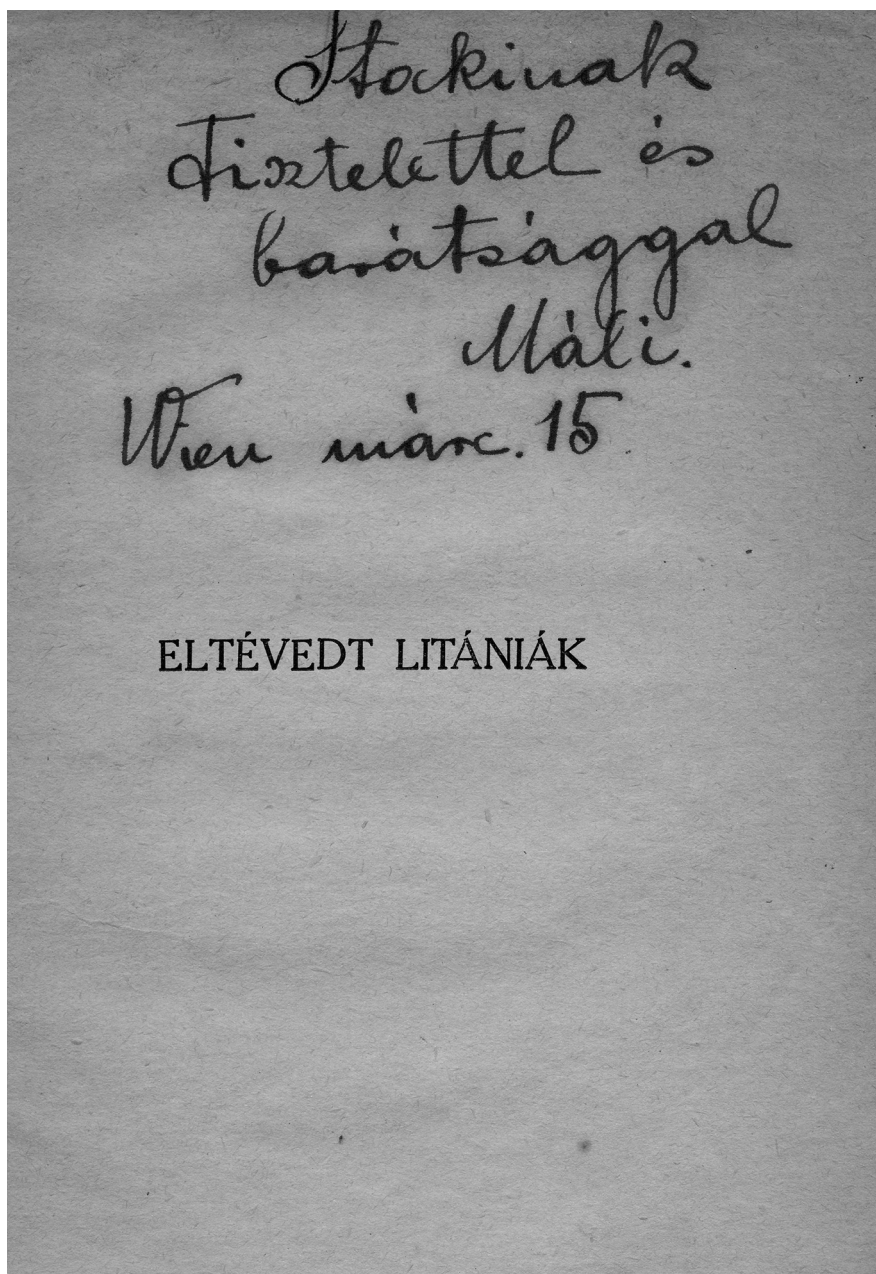
Kemény szavakkal van ajkam kiverve  
 Mint a any szeggel szegény dús koporsó  
 De ha feltámadással hint kezéd  
 Frigyláda lesz a koporsóm sívára  
 S tanuságot tesz lepecsételt zára  
 Hogy illetetlen őriztem Neved.

Kar, hogy én is kedves anyuhoz szerettem  
 ionak, erőt a remél gyermek és ámból,  
 elámból, hogy nem is ámból, hogy  
 kedso ényűr nagy zavarban van hogy azt  
 amit úgyis tudtam, a legfontosabb motívus  
 az a jelölés amelyben a fajta anyáival  
 aratolhatna. —

Fücske anyu, illate anyu,  
 Égnek írott meg az émből  
 azt is megcsalta, jött mentél.  
 nem hieme, hogy adyt. látta, engem sem,  
 olyan desso, Balán Béla (megvalarí...)  
 volt a barátja.

Kernstok Károly kéziratos kommentárja Lesznai Anna Eltévedt litániák című verseskötetében, 1922. Horváth Béla hagyatékából, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Adattár. Ltsz.: MDK-C-I-217.





Lesznai Anna dedikációja Kernstok Károlynak Eltévedt litániák című verseskötetében, 1922. „Stokinak tisztelettel és barátsággal Máli. Wien márc. 15”. Horváth Béla hagyatékából, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Adattár. Ltsz.: MDK-C-I-217.